

A NYÁRAK MAGYARORSZÁGI TÉRFOGLALÁSÁNAK VÁLTOZÁSA

DR. SZEMERÉDY MIKLÓS

Magyarország termőhelyi viszonyai csak kis részben teszik lehetővé a gazdasági rendeltetésű fenyőerdők létesítését. Az alföldi erdei- és feketefenyvesek jó része véderdő jellegű. A megfelelő mértékű és minőségű fenyőerdők hiánya és a növekvő szükségletek miatt fenyőből hosszabb távon importra szorulunk. Ezért került előtérbe a nyárfa termesztése, amelyet alapvetően fájának a fenyőféléknek sok tekintetben helyettesítő szerepe indokol.

Európa fafogyasztásának alakulásából és a szükségletek tendenciájából az állapítható meg, hogy azon termékeknek a felhasználása nőtt, és további növekedése várható, amelyeknél a nyár felhasználása számottevő, vagy meghatározó. A papír-, karton- és göngyölegipar termékei mellett különösen a lemez- és lapféleségek előállításánál/termelésénél jelentkezik igen nagyfokú igény a nyárfa felhasználására.

A nyár aránya a hazai erdősítésekben

A felismerés nyomán a nyár faj az új erdők létesítésénél és az erdőfelújítások végrehajtása során egyaránt kiemelkedő szerepet kapott. A nyárak gyorsan növő tulajdonsága, valamint fájuknak a fenyőféléknek sok tekintetben helyettesítő — már korábban is említett — szerepe a nyárfatermesztés fokozását indokolta. A nyárprogram végrehajtását felső szintű határozatok segítették.

A népgazdasági tervek és határozatok eredményét az 1. és 2. táblázatból tudjuk lemérni. Eszerint 1945—1980. között, 35 év alatt, 990 ezer ha mesterseges első kivételű erdősítés létesült. Ebből 545 ezer ha, az erdősítések 55%-a erdőterület-bővítő erdőtelepítés (erdőtelepítés, fásítás, mezőgazdasági cellulóznyár, ingyenes fásítás) és 450 ezer ha — az erdősítések 45%-a — erdőfelújítás volt.

Az erdőfelújításokban — a termőhelyi lehetőségek szabta korlátok miatt — csak mérsékelten, 10%-ra nőtt a nyárerdősítések aránya. Ez az arány még így is közel háromszorosa az 1953. évi üzemtervben 3,7%-ot képviselő nyár-állományoknak. Erdőtelepítésben a nyárerdősítések 32%-os aránya nemcsak népgazdasági szempontból jelentős, hanem európai mércével mérve is kiemelkedő. Európában 1945—1965. között végzett erdőtelepítésekben csak 24%-ot képviselt a nyár.

A nyár faj jelentőségének növekedését az erdősítések nyár aránya hűen tükrözi.

Az 1945—80 között végzett mesterséges erdősítésekben a nemesnyárak és hazai nyárak
aránya
(ezer ha)

1. táblázat

	1945—50	1951—55	1956—60	1961—65	1966—70	1971—75	1976—80	Mind- összesen
EF	73 H	99 H	83 H	44 H	44 D	50 Y	52 E	445
ET + F	7 H	126 H	108 H	72 H	45 D	61 E	51 E	470
Cellulóz	—	—	—	—	26	—	—	26
Ingyenes	12 D	13 D	13 H	11 H	— 0	— 0	— 0	49
Össz. erdő	92	238	204	127	115	111	103	990
EF-ből NY	4 xx	7 xx	8 H	7 H	6 D	6 Y	6 Z	44
ET + F-ből NY	1 K	18 K	33 D-H	37 H	16 D	15 K	12 Z	132
Cellulóz NY	—	—	—	—	26 D	—	—	26
Ingyenesből NY	1 xx	2 xx	3 H	8 H	— 0	— 0	—	14
Össz. erdőből NY	6	27	44	52	48	21	18	216
nemesnyár	4 xx	11 xx	16 xx	29 xx	28 xx	19 xx	17 xx	124
hazai nyár	2 xx	16 xx	28 xx	23 xx	20 xx	2 xx	1 xx	92

EF = erdőfelújítás mesterséges első kivétel

ET + F = erdőtelepítés + fásítás első kivétel

Cellulóz = nyár első kivételű erdősítés

Ingyenes = ingyenes akció keretében végzett első kivételű erdősítés

H = Halász A.: Erdőgazdaságunk fejlődése (1960—1966)

D = Danszky (szerk.): Erdőművelés I.

K = Keresztési (szerk.): A nyárak és fűzek termesztése

1978: Nyárfatermesztés 1962.

— = adat nem ismert

0 = 1966-tól nincs nyilvántartva

Y = számított adat

Z = nyár—fűz—egyéb lágú fajokból számított
adat

E = Erdőrend. Főosztály adata

xx = csemeteszámból és egyéb adatokból számi-
tott adat

Magyarországon 1945—80. között végzett erdősítések nyár aránya
(ezer ha)

2. táblázat

	Erdősítés		Összesből nyár	
	ha	%	ha.	%
Erdőfelújítás	445	45	44	10
Erdőtelepítés	545	55	172	32
ÖSSZESEN:	990	100	216	22

A nyár—fűz erdők területi változása Magyarországon 1885—1980 között
(ezer ha)

(A fafajok üzemtervi százalékos aránya a statisztikai erdőterületre vetítve.)

Év	Erdő ha.	Az erdőter.-ből NY-FÜ %	NY és FÜ együtt ha.	Hazai nyár		Nemesnyár		Fűz	
				ha.	%	ha.	%	ha.	%
1885.	1124,5	11,67	131,3	90,0	68	—	—	41,6	32
1923.	1175,3	3,92	46,1	34,6	75	—	—	11,5	25
1933.	1142,6	4,23	48,3	36,3	75	2,4	5	9,6	20
1953.	1248,8	3,70	46,2	19,2	41	19,7	43	7,3	16
1961.	1334,2	4,94	65,9	23,0	35	33,7	51	9,2	14
1966.	Nyár felmérés			17,7		59,9			
1970.	1476,8	7,80	115,3	29,6	26	74,2	64	11,5	10
1973.	Nyár felmérés			25,6		128,7			
1976.	1555,6	10,09	156,9	30,1	19	108,8	70	18,0	11
1978.	Nyár felmérés kontroll			30,9		120,1			
1980.	1469,6	11,94	175,5	30,7	17	126,2	72	18,6	11

A nyárok és fűzek térfoglalásának változása

A nyárok magyarországi elterjedéséről rendelkezésünkre álló adatok 1947-ig a nyárat és fűzetet együtt tárgyalják, sőt egyes időszakokban az egyéb lágyszárú csoportba tartozó fafajokkal is összevontan említik. Ezért az 1950-es évekig nehéz a nyárok elterjedéséről, térfoglalásának változásáról hű képet adni. A biztos irodalmi adatok hiányában — ha nem is pontos — de a tendenciákat meghatározó adatokra volt szükségem. Ezért a szakirodalomban fellelhető nyár—fűz erdők együttes adataiból az érintett fafajok arányát becsléssel állapítottam meg (3. táblázat).

Bedő Albert (1885) „A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása” c. művében közölt első ízben adatokat a nyárok elterjedéséről. Adatai a nyárat a fűzetekkel együtt tárgyalják. *Sali Emil* (1959) Bedő adatait az ország mai területére számította át. Eszerint 1953 905 katasztrális holdon, 1 124 472 ha területen állt erdő. 1885-ben az erdőterület 11,67%-át, azaz 131 271 ha-t nyár- és fűzerdő borított. Becslésem szerint a terület 2/3-án, 90 000 ha-on hazai nyár és 1/3-án, 41 271 ha-on fűzállomány állt. Ez a két fafaj a vízhez, az ártérhez kötődik. Nem véletlen ezért, hogy a nyár- és fűzállományok 90%-a a Duna, Tisza és a Dráva folyók mentén állt (*Kottász*, 1968).

Kaán Károly (1923) 1175,3 ezer ha erdőterületről ír. Ennek a területnek 3,92%-án, tehát 46 100 ha-on állt nyár- és fűzerdő. Feltűnő, hogy 1885—1923. között, 38 év alatt, a nyár- és fűzerdők területe 131,3 — 46,1 ezer = 85,2 ezer hektárral csökkent. A 19. század második felében a folyószabályozások, főleg a Tisza-szabályozás megtizedelte az ártéri erdőket. A Tisza-szabályozással a folyó mederhossza 1420 km-ről 977 km-re csökkent. 3500 km töltést építettek és 2,53 millió ha területet árvízmentesítettek, biztosítva ezeken a területeken a mezőgazdasági termelést. A 85,2 ezer ha nyár- és fűzerdő ennek a munkának (főleg a töltésépítésnek) esett áldozatul.

A nyárasok és fűzesek nagymérvű csökkenésének az indokolt vízrendezések mellett szemléletbeli okai is voltak. A fűzet, nyárat nem tekintették értékesnek,

hanem inkább „gyomfának”, emiatt például a hegyvidéken a rezgőnyárat tűzzel-vassal irtották. Amikor pedig rájöttek arra — írta 1909-ben *Divald Béla* —, hogyan lehet teljesen kipusztítani, akkor vették észre, hogy a nyár hasznos fa, amelyet a papír-, lemez- és gyufagyártás keresve keres.

A nyár- és fűzerdők változását nyomon követve, az FM által kiadott *Erdészeti Statisztikai Közlemények* szerint 1933-ban 1142,6 ezer ha Magyarország erdőterülete. Ebből 4,23%, 48 330 ha a nyár- és fűzerdők területe. *Keresztési Béla* (1962) szerint 1924—1938. között az alföldfásítási terv keretében 2241 ha nyárerdősítést végeztek. Ebben az időben hozták be tömegesen az óriásnyárat — *Kovács J.* (1958) közlése szerint Kanadából — Szabolcs megyébe, ahol legjobban elterjedt.

A nemesnyár belépése miatt arányában tovább csökkent az ártéren a fűz területe, becslésem szerint a nyár—fűz arány 1/5-ére. Így a fűz a 48,3 ezer ha-nak 20%-át, 9,6 ha-t, a nyár 80%-ot, 38,7 ezer ha-t borít. Eszerint 1933-ban a hazai nyár területe 36 300 ha (75%), a nemesnyár területe 2400 ha (5%), a fűzerdők területe 9600 ha (20%). Ezeknek az állományoknak csak 70%-a található a Duna—Tisza—Dráva-ártéren (*Kottász*, 1968). Az őshonos rezgőnyár a hegy- és dombvidéken, a fekete-, fehér- és a szürkenyár, valamint az óriásnyár a síkvidék árterei mellett a homokterületeken is terjed.

A levezetés megközelítő helyességét támasztja alá az 1978-ban kiadott „A nyáarak és fűzek termesztése” c. szakkönyv, amely a 328. oldalon erről az időszakról így ír: „az Erdészeti Statisztikai Közlemények szerint 1930—1935-ben már csak 35 146 ha volt a nyárasok területe. Hozzávetőleges becslés szerint ennek mintegy 8%-a, vagyis 2900 ha lehetett nemesnyáras”.

A nyáarak és fűzek térfoglalásának nyomon követésére 1953-tól már pontos üzemtervi adatok állnak rendelkezésünkre. Mivel ezek az adatok nem fedték az ország erdőterületét — csak az üzemtervezett területeket —, emiatt az ország statisztikai erdőterületére vetítettem. A vetítést az 1961., 1970., 1976. évi adatoknál is alkalmaztam. Az 1980. évi aktualizált erdőleltár már tartalmazta az 1973-ban „összeírt” nyárterületek adatait is. Ezért annak ellenére, hogy az üzemterv 1469,6 ezer ha területre készült, az összes nyár és fűz „statisztikai erdő” területére (1599,3 ezer ha) vetítést nem végeztem el. Ez csak a vizsgált fafajok területi százalékát módosítaná (10,97%-ra), a mennyiséget nem változtatná.

A nyáarak és fűzek térfoglalásának közel egy évszázados együttes bemutatását a következők indokolták: azon túl, hogy 1953-ig a nyilvántartásokban összevontan jelennek meg, termesztésük célja, fájuk felhasználása hasonló (közel azonos) lehetőségeket rejt magában. Ezek után lássuk külön, a korábbi feldolgozásra építve a nyáarak változását. A 4. táblázat a nyárerdők eredet szerinti és korrigált területi változását mutatja be.

A táblázatban a két, azonos évszámmal szereplő évek első sora 1953-tól az üzemtervezett területek mellett a hazai és nemesnyár arányát tünteti fel. A második sor az ország statisztikai erdőterületére korrekcióval vetített hazai és nemesnyárerdők területi és százalékos arányát tartalmazza. A nyárerdők változását grafikusán az ábra szemlélteti.

A nyáarak térfoglalásának változásaiból levonható következtetések

Ha a hazai és nemesnyárerdők közel egy évszázados területi változásait nyomon követjük, megállapítható, hogy a nyáarak termesztésének mélypontja 1923 körül volt. A stagnálást az 1920—1930-as években Magyarországra behozott óriásnyár megjelenése oldotta fel. A fellendülést a második világ-

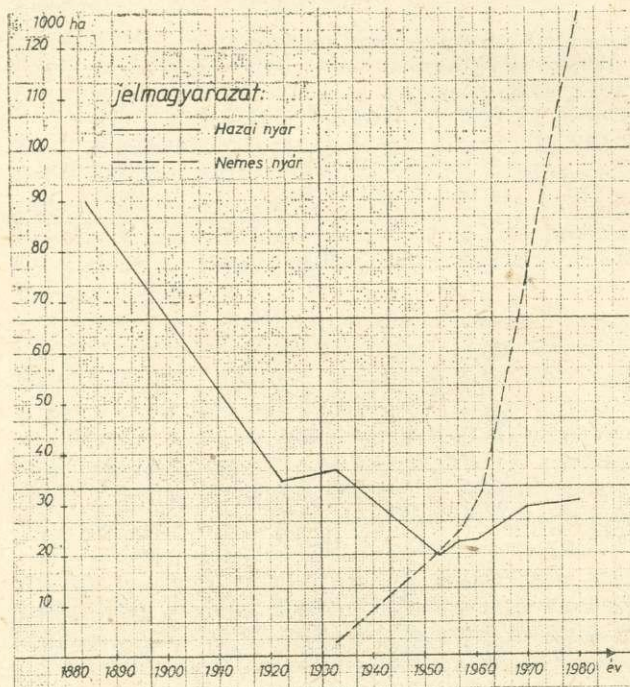
A nyár erdők területi változása Magyarországon
1885—1980. között
(ezer ha.)

Év	Erdő- terület	Az erdőterületből nyár		Eredet szerint		A nyárból hazai nyár		nemesnyár		
		ter.	%	terület	%	ter.	%	ter.	%	
1885.	1124,5	7,77	90,0	m	90,0	100	90,0	100	—	—
				s						
1923.	1175,3	2,94	34,6	m	3,8	11	34,6	100	—	—
				s	30,8	89				
1933.	1142,6	3,38	38,7	m	7,7	20	36,3	94	2,4	6
				s	31,0	80				
1953.	910,4	3,10	28,3	m	19,8	70	15,5	55	12,8	45
				s	8,5	30				
1953.	1248,8	3,10	38,9	m	27,2	70	19,2	49	19,7	51
				s	11,7	30				
1957.	914,1	3,81	34,9	m	22,0	63	19,4	55	15,5	45
				s	12,9	37				
1957.	1271,6	3,81	48,3	m	30,4	63	22,6	47	25,7	53
				s	17,9	37				
1961.	936,6	4,37	41,0	m	31,6	77	20,6	50	20,4	50
				s	9,4	33				
1961.	1334,2	4,37	56,7	m	43,6	77	23,0	41	33,7	59
				s	13,1	33				
1966.	Nyárfelmérés		77,6	m			17,7	23	59,9	77
1970.	1234,6	6,97	86,1	s	86,1	100	28,5	33	57,6	67
				m						
1970.	1476,8	6,97	103,8	s	103,8	100	29,6	29	74,2	71
				m						
1973.	Nyárfelmérés		154,3	s	154,3	100	25,6	17	128,7	83
				m						
1976.	1400,5	8,93	125,1	s	125,1	100	29,3	23	95,8	77
				m						
1976.	1555,6	8,93	138,9	s	138,9	100	30,1	22	108,8	78
				m						
1978.	Nyárfelm. kontroll		151,0	s			30,9	20	120,1	80
1980.	1469,6	10,68	156,9				30,7	20	126,2	80

háború és a helyreállítást követő évek újra visszavetették. A nyárfatermesztés második mélypontja 1953-ban volt (ábra).

Az 1950-es évek elején a *nemesnyáarak* területben elérik, sőt túlhaladják a hazai nyáarakat. Megkezdődik a nemesnyáarak természetésének fénykora. Tizenöt év sem kellett ahhoz, hogy a nyáarak területben elérjék az 1885-ös 90 000 ha-t. Egy negyedszázad sem kellett ahhoz, hogy a fafajok között a nyár

A nyár erdők területi változása

vezető jelentőségűvé váljon Magyarországon. A nemesnyárak kiemelkedő szerepét mutatja, hogy az 1953. évi 17 600 ha-ról 1980-ra, tehát 27 év alatt, 126 800 ha-ra, területben több mint hétszeresére növekedett.

A hazai nyárakat 1923-tól 1938-ig a stagnálás jellemzi. A háborús években, 1938-tól 1953-ig, 15 év alatt, a hazai nyárak elvesztették az általuk elfoglalt terület 58⁰/₀-át. A visszaesésnek igen sok tényezője van.

A termőhelybiztosítási feladatok, a homoki nyár termőhelyek erdősítése, a vadbúvók, a zöldövezeti esztétikai fásítások ma a megtermelnél több fehérnyár csemetét igényelnek, de 1965-től hiánycikk a fehérnyár-szaporítóanyag. Ami rendelkezésre áll, az is ellenőrizhetetlen származású. Az 1955 és 1965 közötti csemetetermesztési fellendülés során a jó habitusú magtermő fákat megtizedelték. A negatív szelekció hatása ma már egyre súlyosabban érződik.

A cellulóznnyár program — helytelenül — kizárta a természetből a fehérnyárat, a homoki nyár termőhelyek — melyek jó része határtermőhely — hasznosítását az őriásnyárra szűkítette. Ennek egyik következménye a „nyártemetők” keletkezése lett. Az 1973. évi nyárfelmérés 76 247 ha gyenge, V—VI. és nullás fatermő képességű osztályba sorolt nyárat talált. Ezeket a — főleg homoki — gyenge termőhelyeket is kívánatos lenne a nyár számára megtartani. Az 'I—58/57' fehérnyár termelésbe állítása lehetőséget teremtett a határtermőhelyek egy részének szélesebb körű megtartásához. Ez az egyik fehérnyárhíbrid, amelynek segítségével a „gyenge” termőhelyek egy részét a nyártermesztés számára meg tudjuk tartani.